

Stanisław Szczepiński

"Ze studiów nad „Księgami narodu i pielgrzymstwa polskiego”", Zbigniew Nowak, „Roczniki Humanistyczne”, t. X, z. 1: „Prace z Polonistyki”, Lublin 1961, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego... : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 56/4, 540-544

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nych. Czytamy o przemianach gatunków literackich (zob. hymn), lecz nie widzimy przyczyn rozbicia schematów gatunkowych. Niewątpliwie słuszne i cenne spostrzeżenia dotyczące specyfiki rozmaitych zagadnień strukturalnych formują jednak całość dość statyczną. Brak determinant wewnętrznych rozwoju poezji powoduje, iż na końcu otrzymujemy jedynie chronologicznie ułożoną kartotekę poetów.

Nikłe także przerzucanie „pomostów komparatystycznych” utrudnia wyśledzenie miejsca i roli łacińskiej poezji religijnej m. in. w stosunku do poezji w języku narodowym. Zasięg oddziaływania pierwszej, a w konsekwencji i jej funkcja musiała być poważnie ograniczona wobec istnienia wielu kancjonałów i zbiorów religijnej poezji polskiej. Natomiast wysoce prawdopodobna jest wyższość artystyczna tej „uczzonej” twórczości, szczególnie w zestawieniu z nikłymi dość osiągnięciami literackimi wyrosłej w ogniu polemiki i sprzeczności poezji protestanckiej.

Religijna poezja renesansu ujawnia wszystkie swoje aspekty dopiero po włączeniu jej w dynamiczny obraz epoki (podobnie jak wiele XVII-wiecznych zbiorów łacińskich poetów religijnych: Kanona, Inesa i innych, staje się w pełni zrozumiałymi przy uwzględnieniu powstania ich w „wyalienowanych” klasztorach). Wydaje się, że „skuteczną metodą przeto odczytywania struktur jest [...] wychodzenie od ich społeczno-historycznej genezy”⁷.

To jednak stwierdzenie może być jedynie życzeniem sformułowanym już pod adresem ewentualnej kontynuacji omawianej pracy, która objęłaby łacińską poezję religijną w Polsce XVII wieku.

Elżbieta Sarnowska

Zbigniew Jerzy Nowak, ZE STUDIÓW NAD „KSIĘGAMI NARODU I PIELGRZYMSTWA POLSKIEGO”. „Roczniki Humanistyczne”, t. X, z. 1: Prace z Polonistyki, s. 5—124. Lublin 1961. (Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego). Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Jednym z największych paradoksów w sporze o *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, głównie zaś o ich kształt artystyczny, był brak konkretnych, szczegółowych badań. Aprobata lub dezaprobata zastosowania przez Mickiewicza stylizacji biblijnej w utworze publicystycznym była częściej manifestacją orientacji politycznej, postawy metodologicznej, gustu literackiego, rzadziej przedmiotem i... efektem analizy. Po raz pierwszy szczegółową analizę prozy biblijnej *Ksiąg* przeprowadził dopiero Juliusz Kleiner w monografii poety.

Współcześni Mickiewiczowi podnosili wprowadzenie stylizacji biblijnej do literatury polskiej, ogólnikowo wskazywali na nowatorstwo utworu Mickiewicza. Znamienny wydaje się sąd Wincentego Pola, który zastanawiając się nad popularnością *Ksiąg*, pisał: „To, co najwięcej pochwyliło umysły, była forma rzeczy, był ów biblijny i apokaliptyczny język, wprowadzony odtąd do literatury, mianowicie do poezji naszej”¹.

Inaczej oceniła utwór Mickiewicza krytyka naukowa. Stanisław Tarnowski uważał, że „Jakie zamiary *Księgi pielgrzymstwa* są doskonałe, jako pojęcie są

⁷ S. Zółkiewski, *Przepowiednie i wspomnienia*. Warszawa 1963, s. 150.

¹ W. Pol, *Pamiętnik literatury polskiej XIX wieku...* W: *Dziela*. T. 8. Lwów 1877, s. 157.

w części mylne; jako wykonanie są przykre”². Tezę Tarnowskiego o sprzeczności wewnętrznej między tendencją ideowo-polityczną a stylizacją biblijną podjęła większość badaczy. Wymienić można Józefa Kallenbacha, Antoniego Gustawa Bema, Bronisława Chlebowskiego z dawniejszych oraz Juliusza Kleinera, Wacława Borowego, Wacława Kubackiego, Stefana Żółkiewskiego ze współczesnych. Badacze ci, pomimo różnych postaw metodologicznych i stanowisk politycznych, byli zgodni w przekonaniu, że postępową problematyka utworu wyklucza stylizację biblijną, zastrzeżoną dla określonych tematów, albo też — że stylizacja biblijna w utworze tak współczesnym i zaangażowanym jest efektem religianctwa poety. Polemiczne propozycje Stanisława Pignonia, broniącego organicznej jedności *Ksiąg*, pozostawały długo bez echa. „Dla wszystkich określenie: biblijny — pisze Z. Stefanowska — stanowiło charakterystykę jednoznaczną i wyczerpującą”³, zastępowało niejednokrotnie analizę.

Niechć badaczy do badań problematyki artystycznej pogłębiało przekonanie, że w wypadku *Ksiąg* mamy do czynienia z utworem publicystycznym, w którym — według dość zgodnych opinii — „szata stylistyczna” ma drugorzędne znaczenie.

Wreszcie W. Kubacki zakwestionował wartości artystyczne *Ksiąg*, ponieważ są one utworem stylizowanym: „Każda stylizacja jest, artystycznie rzecz biorąc, pracą raczej rzemieślniczą niż twórczą”⁴.

Tradycję lekceważenia lub przyjmowania utartych i ogólnikowych, przekazywanych z ręki do ręki, stwierdzeń o kształcie prozy biblijnej *Ksiąg* przełamał Kleiner. Analizując prozę poetycką *Ksiąg*, doszedł do wniosku, że obowiązuje w niej, podobnie jak w *Biblii*, technika przekazu ustnego, technika recytatorska. Nastawienie na „mowę potoczną”, kolokwialny tryb wypowiedzi miały być czynnikiem organizującym styl *Ksiąg*: „zrytmizowanie myśli przez jej nierozzerwalne złączenie z wracającymi układami słownymi, które ułatwiają i zapamiętanie treści, i jej emfaticznie śpiewne podawanie słuchaczom, jej przekazywanie w tradycji ustnej coraz dalszym pokoleniom”⁵. Kleiner poddał dokładnej analizie komponenty stylu oralnego: paralelizm, parataksę oraz rytmikę.

Tę właśnie tradycję badania stylizacji biblijnej *Ksiąg* podjął Zbigniew Jerzy Nowak w pracy *Ze studiów nad „Księgami narodu i pielgrzymstwa polskiego”*⁶. Przejął on Kleinerowską koncepcję stylu oralnego *Ksiąg* oraz związaną z tym założeniem tezę o doniosłości paralelizmu i rytmizacji prozy Mickiewicza („Po analizie paralelizmu i rytmiki przez Kleinera niewiele da się powiedzieć o stylu *Ksiąg*”, s. 17). Dlatego też zakres swoich badań ograniczył głównie do analizy „materiału językowego”, którego Mickiewicz użył kształtując styl swego utworu na wzór stylu biblijnego: „opis zmierza do zbadania materiału językowego, którego poeta użył

² S. Tarnowski, *O „Księgach pielgrzymstwa”*. W: *Rozprawy i sprawozdania*. T. 1. Kraków 1895, s. 89.

³ Z. Stefanowska, *Historia i profecja. Studium o „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego” Adama Mickiewicza*. Warszawa 1962, s. 15.

⁴ W. Kubacki, *O stylu biblijnym „Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego”*. W: *Zeglarz i pielgrzym*. Warszawa 1954, s. 261.

⁵ J. Kleiner, *Mickiewicz*. T. 2, cz. 2. Lublin 1948, s. 65.

⁶ Praca Z. J. Nowaka pochodzi z r. 1949; w 1958 autor wprowadził tylko „dopełnienia”. Przed publikacją całości ukazały się fragmenty i streszczenia pracy: *Elementy stylu „Ksiąg” Mickiewicza* („Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego KUL” 1952, nr 4); *Przypowieści „Ksiąg pielgrzymstwa polskiego”* (jw. 1954, nr 6); *Kilka uwag o metaforze „Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego”* („Język Polski” 1961, z. 3).

w stylizacji biblijnej, rządzonej swoistymi rygorami, i określa drobniejsze zjawiska stylistyczne; ponadto usiłuje nazwać typ kompozycji językowej. Druga część opisu poświęcona jest przypowieści, którą Mickiewicz wzorował na przypowieści ewangelicznej” (s. 17).

Ponieważ stylizacja *Ksiąg* polega na stałym odwoływaniu się do określonego wzoru prozy, Nowak opisuje i klasyfikuje elementy stylu, wskazuje ich udział w tym, co nazywamy stylizacją biblijną. Mickiewicz — według autora — stylizację biblijną osiąga poprzez „swoistą selekcję leksyki” oraz „w specyficzny sposób ukształtowaną składnię i kompozycję językową” (s. 52).

W stylizacji leksykalnej utworu istotną rolę odgrywa nasycenie *Ksiąg* tekstem *Biblii*. Cytaty z *Biblii* służą nie tylko zamanifestowaniu z nią związku, lecz są w utworze Mickiewiczowskim głównymi motywami, podkreślają prawdy, których poeta nie tworzy, ale je tylko przechowuje i przekazuje wiernie. Materiał językowy tłumaczenia Wujka wcielony do *Ksiąg* — czytamy — staje się ośrodkiem krystalizacyjnym stylizacji biblijnej utworu. Omawiając sposoby wcielenia tekstu *Biblii* do *Ksiąg*, autor zwraca uwagę na dosłowny cytat całego zdania, pożyczki frazeologiczne i parafrazy fragmentów.

Pierwszorzędną rolę tekstu *Biblii* w utworze Mickiewicza potwierdza analiza leksyki. Nowak zwraca uwagę na nasycenie *Ksiąg* imionami własnymi i pospoliczmi *Biblii*, na brak deminutywów, stosowanie, wzorem *Biblii*, zaimków dzierżawczych i słownictwa konkretnego; również metaforyka dowodzi, że Mickiewicz zmierzał do maksymalnego zbliżenia *Ksiąg* do wzorca biblijnego. W rozważaniach o leksyce na szczególną uwagę zasługuje fragment poświęcony analizie słów-kluczy, słów-dominant, a także uwagi o archaizacji.

Obok słownictwa istotną rolę w ukształtowaniu prozy biblijnej *Ksiąg* — według Nowaka — zajmuje składnia i kompozycja językowa. Analizując składnię, autor wydobywa cechy istotne dla wzorca biblijnego: parataksa, polisyndeton, szyk wyrazów. Wskazuje na oboczność w utworze Mickiewiczowskim parataksy i hipotaksy. Hipotaksa jest jednym z dowodów na to, że stylizacja biblijna ma wyraźny charakter retoryczny. Retoryczny charakter składni *Ksiąg*, głównie *Ksiąg pielgrzymstwa*, podkreśla technika apostroficzno-interrogacyjna, ponadto obecność logionu ewangelicznego i przypowieści.

Stosunkowo najmniej przekonują, może z racji zbyt dużej skrótowości, rozważania o kompozycji językowej. Autor ogranicza się do stwierdzenia, że w *Księgach narodu* dominuje narracja historiozoficzna i porównuje ją z *Księgą Rodzaju*; *Księgi pielgrzymstwa* określa jako wielkie przemówienie.

Omówieniu przypowieści, koniecznego elementu w utworze wzorowanym na *Biblii*, poświęcona jest druga część pracy. O ile w części pierwszej autor analizował sposoby, jakimi Mickiewicz kształtował język swego utworu na wzór stylu biblijnego, tu bada, jak kształtował przypowieść na wzór określonego gatunku literackiego — przypowieści ewangelicznej. Analizę przypowieści *Ksiąg* Nowak poprzedza charakterystyką poetyki przypowieści ewangelicznej. Zwraca uwagę na kunsztowność i skomplikowanie tego gatunku, na jego ciężenie ku wieloznaczności, dominację sensu nadrzędnego nad wątkiem fabularnym, na związaną z tym schematyzację fabuły i struktury bohatera. Zajmuje się też stosunkiem przypowieści ewangelicznej do alegorii, bajki, paraboli. W analizie przypowieści *Ksiąg pielgrzymstwa* podkreśla szczególnie rygor poetyki przypowieści ewangelicznej, którym podporządkował się i które stosował Mickiewicz. Autor analizuje tematykę, strukturę świata poetyckiego, strukturę postaci, schematy fabularne, tradycje literackie oraz struktury gatunkowe przypowieści Mickiewiczowskich.

Studium to, rzadki już w naszej nauce o literaturze przykład opisowej analizy utworu literackiego, jest realizacją postulatów dawnej polonistyki w zakresie analizy stylistycznej utworu Mickiewicza. Jest rozwinięciem spostrzeżenia Stanisława Pigonia, który pisał o stylizacji biblijnej *Ksiąg*: „Styl, dobór wyrazów, układ zdań, włączanie cytat biblijnych, sposób obrazowania, zasada nauczania przez przypowieści, jednolita, szczytna podniosłość tonu — wszystko to oczywiście przypomina *Pismo święte*, w danym wypadku przekład Wujka[...]”⁷.

Jest też próbą poszerzenia i uściślenia badań Kleinera. Nowak po raz pierwszy w takim stopniu dokonał opisu i klasyfikacji sposobów kształtowania stylizacji biblijnej. Wskazał na odmienny kształt *Ksiąg narodu* i *Ksiąg pielgrzymstwa*, na większe bogactwo i zróżnicowanie stylizacji biblijnej *Ksiąg pielgrzymstwa*, na jej zdecydowanie retoryczny charakter.

Studium Nowaka to realizacja dawnych postulatów, ale wydaje się, że i podsumowanie tradycyjnych badań nad stylizacją biblijną *Ksiąg*. Odmienne kierunki badań nad utworem Mickiewicza wyznaczają prace Wacława Kubackiego i Zofii Stefanowskiej⁸.

Novum pracy Nowaka tkwi gdzie indziej. Autor nie poprzestaje na stwierdzeniu, że w *Księgach* panuje określona konwencja stylistyczna — proza biblijna, że określa ona oryginalność czy też wartość artystyczną tegoż utworu. Opisy i klasyfikacje elementów stylu w ich funkcji w tym, co nazywamy prozą biblijną, są dla Nowaka drogą do ujawnienia zawartości artystycznej. Artyzm utworu Mickiewicza tkwi, jego zdaniem, w koherencji wszystkich elementów stylizacji biblijnej, w ujawniających się w utworze kategoriach estetycznych znamienych dla *Biblii*: prostota, wzniosłość, podniosłość. Ponadto autor omawiając stylizację *Ksiąg* w kontekście prozy stylizowanej biblijnie uniknął, przynajmniej częściowo, znanych niebezpieczeństw, do których prowadzi immanentne badanie dzieła literackiego. Nie ograniczył się do konstatacji, że wszystkie elementy dzieła oddziałują na siebie i tworzą zwartą całość, ale pokazał twórcę Mickiewicza na tle dziełowego gatunku, tj. prozy polskiej stylizowanej biblijnie. Choć omówienia te nie zawsze są dostatecznie zintegrowane — dzieje stylizacji biblijnej są raczej tłem analiz tego utworu — wniosek końcowy ma pełne uzasadnienie w omawianej rozprawie: „Nie było dotąd utworu w ten sposób nasyconego wersetami *Biblii*. Nie wniknął dotąd nikt tak głęboko w artyzm *Ewangelii*. Bo właśnie Mickiewicz pierwszy zastosował logion, wskrzesił przypowieść ewangeliczną, ściśle stosując poetykę tego gatunku literackiego, pierwszy tak trafnie odczuł rodzaj kompozycji językowej relacji synoptyków, pierwszy tak wnikliwie pojął charakter obrazowania *Ewangelii*. Ale oryginalność *Ksiąg* zasadza się nie tylko na niezwykłym artyzmie. Mickiewicz pisze jakby nową księgę *Biblii*” (s. 117—120).

Badania Nowaka odsłoniły mistrzostwo Mickiewicza, który poprzez naśladowanie stylu stworzył nową wartość artystyczną. Wszechstronność, konsekwencja i oryginalność stylizacji biblijnej zapewniają *Księgom* czołową pozycję w twórczości poety oraz w dziejach polskiej, a także obcej prozy stylizowanej biblijnie.

Tok wywodów omawianego studium może wzbudzać pewien niepokój. Niejednokrotnie trzeba stawiać sobie pytanie, czy nie mamy tu do czynienia ze zbyt-

⁷ S. Pigoń, *O „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego”*. Kraków 1911, s. 70.

⁸ Kubacki, *op. cit.* — Stefanowska, *op. cit.* (zob. także rec.: M. Żmigrodzkiej w: „Pamiętnik Literacki” 1963, z. 4; Z. J. Nowaka w: „Ruch Literacki” 1963, z. 3).

nim pedantyzmem w wyszukiwaniu przykładów stylizacji biblijnej, czy poszczególne opisy są dostatecznie sfunkcjonalizowane, czy analiza stylu jest dostatecznie zintegrowana z innymi elementami utworu. Autor w zdecydowanie sformułowanej deklaracji metodologicznej pisze: „Ambicją naszą był postulowany swego czasu przez Manfreda Kridla opis, możliwie dokładny i szczegółowy” (s. 18). Przytacza też Kridlowskie rozumienie opisu: „Opis bierzemy tu w tym znaczeniu, jakie mu nadała fenomenologia, to jest dążenie do poznania istoty przedmiotu, istoty, w której skupiają się wszystkie cechy wyróżniające dany fenomen i odgraniczające go od innych” (s. 18).

Czy rzeczywiście mamy tu do czynienia z zastosowaniem zasad opisu fenomenologicznego? Wydaje się, że praktyka badawcza pozostaje w sprzeczności z deklaracjami metodologicznymi, ponadto jest wewnętrznie rozdarta. Poznanie „istoty” ogranicza się niejednokrotnie do rejestracji chwytów niedostatecznie sfunkcjonalizowanych. Wnioski zaś dotyczą nie tylko utworu, jego koherencji (nazywanej przez autora „pięknem”) — jak tego domagałoby się stosowanie Kridlowskich zasad opisu, ale też i „osobowości” twórcy. Mimo te zastrzeżenia — o wartości rozprawy Nowaka decydują charakteryzowane wyżej rezultaty analityczne.

Konrad Górski, postulując monograficzne opracowanie wpływu *Biblii* na literaturę polską, stwierdzał brak prac przygotowawczych, które by wykazywały wpływ języka *Biblii* w przekładzie Wujka na poszczególnych pisarzy polskich. Wynikało to — jego zdaniem — stąd, że „studia o wpływie *Biblii* na polskich poetów omawiają głównie zagadnienia wiążące się z treścią utworów, ale nie ustalają wystarczająco, w jakim stopniu pierwiastki językowe polskiego przekładu *Biblii* przeniknęły do tekstu naszych dzieł literackich”⁹.

Wydaje się, że w wypadku *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego* postulat ten został już zrealizowany. W jego realizacji praca Z. J. Nowaka zajmuje pierwszorzędną pozycję.

Stanisław Szczepiński

SĄDY WSPÓŁCZESNYCH O TWÓRCZOŚCI SŁOWACKIEGO. (1826—1862). Zebrał i opracował Bogdan Zakrzewski, Kazimierz Pecold i Artur Ciemnoczołowski. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo, s. 652 + 10 wklejek ilustr.

Obszerny tom *Sądów współczesnych o twórczości Słowackiego* stanowi niezmiernie ważną pozycję w szeroko zakrojonych badaniach recepcji twórczości poety. Bogdan Zakrzewski zaznacza we wstępie, że zbiór ów „jest trzecim ogniwem w badaniach nad Słowackim, wiążącym poprzedzające go prace: Jerzego Starnawskiego *Juliusz Słowacki we wspomnieniach współczesnych* (Wrocław 1956) oraz *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego* w opracowaniu Eugeniusza Sawrymowicza przy współpracy Stanisława Makowskiego i Zbigniewa Sudolskiego (Wrocław 1960)” (s. 5).

Można by wyliczyć tu jeszcze długi szereg prac podobnych, z którymi jednak *Sądy współczesnych o twórczości Słowackiego* nie są związane ściśle tematycznie, doborom i podziałem materiału czy sposobem opracowania komentarza (np. prace

⁹ K. Górski, *Jakub Wujek jako pisarz*. W: *Z historii i teorii literatury*. Wrocław 1959, s. 62—63.